

EUSKAL HERRIA ETA EUSKARA

Alfonso Irigoyen

Euskara, historian zehar, proba larriak jasana da. Erromatarren garaian mendebal aldeko hizkuntza guztiek, Mediterraneo-koak ez diren isletakoak izan ezik, galdu arterainoko eraso hartu zuten eta latina nagusi gelditu zen, baina gure hizkuntza, ordea, ez zen zeharo suntsitu eta gure egunak arte iraun du bizirik. Halabaina, zutik eta tente heldu bada ere gureganaino, ez da Euskal Herri osoaren mintzabide bakarra izatera iritxi, zeren eta sekula ez baita euskaldunen administrazio-hizkuntza izkribuz behintzai izan, ez erromatarren garaian eta ezta geroago ere, kasu bereizi eta bakanen batzuek alderdi batera utzirik. Begien bistan dago egoera hori makur handi bat izan dela gure hizkuntzarentzat eta apurtu ez den ekilibrio bati eskerrak ia bi mila urtetan belaunik belau ogeigarren mendeko gizononganaino aldatu da.

Badirudi, ordea, ekilibrioa eten beharrean dagoela egungo egunean eta berriz ere proba larriak jasaiten ari dela gure hizkuntza. Oraingo eraso ez da inola ere erromatarren garaikoa baino ahulagoa, askozaz ere bortitzagoa, baizik, orduan baino obeto prestatuak bagaude ere zenbait arlotan geureari eusteko. Gizarteko komunikazio-tresna batzuek etxe barruraino sartzeko ahala dute eta batez ere orain urte batzuek zabaldu den telebista euskaldun-

tzen ez den bitartean, eta oraingoz ez dugu gure esku hori egitea, beste gudu bat gal dezakegu eta beren mende dutenek irabaz gure kontra. Eskolaren auzia ere gure alde jarri beharra dago orain baino neurri askozaz ere handiagoan.

Erratzeko arrisku gehiegirik gabe esan dezakegu euskara baserritarren, abeltzainen, arrantzaleen eta bestelako langileen —olagizonak esate baterako— hizkuntza izan dela. Merkatalgo nagusirako, ordea, ez da aski izan eta ezta auzietarako ere. Kristau-erlijioa edatzea ere latina edatzearekin batera egin zen, gauzak amaseigarren mendean neurri batean bederen nolabait aldatu ziren arte. Aldatu ere ez ziren Euskal Herri osoan berdin aldatu. Batez ere iparraldean izan zuen lehenik euskal literaturak indar, beste alderdietan erdara zela nagusi izkribuetan, teoriaz gure hizkuntzaren alde jokatzeko bazen ere. Egoera hau erromatarren garaitik aurrera, bederen, zetorren, administrazio-hizkuntza bakarra, eta arrazoi horregatik beragatik inperialismo edo kolonizazio-hizkuntza, latina zenez gero. Harrezkero handikiak bide horretan zehar ibili izan dira.

Gogora ekar dezagun Prudentzio laugarren mendearen azken aldeko latin-idazle kristaua, Kalagurri hiriarri oso lotua eta agian bertan jaioa. Orduko baskoiakatik dio: *Bruta quondam uasconum gentilitas* (noizbaiteko baskoien jentiltasun burugabekoa) (1). Eta beste alderdi batean: *Nos Vasco Hiberus diuidit — binis remotos Alpibus — trans cottianorum iuga — trans et Pyrenas ninguidos* (Ebro baskoiak bereizten gaitu [Erroma-tik], bi Alpeak daudela... Pirineo elurrez beteen atzean) (2). Garai haretan Kalagurri baskoia zen nonbait, gehiago edo gutxiago erromanizatua. Geroago Euskal Herri osoan sartu zen apurka apurka kristau-erlijioa,

(1) *Peristephanon* 1. 94. *Obras Completas*, Madrid 1950. Funtsean I. Bergmann-en edizioa segitzen du (*Aurelii Prudentii Clementis Carmina* CSEL, 61, Vindobonae 1926).

(2) *Peristephanon* 2. 537-540.

aurreko garaietan asitako latin-erdaldun bihurtzearen abiada ahul-
duari indar berriak emanik dudarik gabe. Baina, dirudienez, ez
zuen aski botere izan zeharo erdalduntzeko batez ere iparralde
menditsua, eta, askozaz ere geroago, Eleiza bera ere neurri ba-
tean bederen euskaldundu egin zen.

Nafarroako erreinua bera ere latinezko administrazioari indar
emanik agertzen zaigu Historian. Euskara izkribuetan erabiltzea
gauza bitxia eta bakana zen, nonbait. Egia esan, visigoto eta
frankoek garaian latinez ere ez dirudi kronikarik egin zenik.
Behintzat ez da ezer gure ezagumendura heldu. Orduko berri
eskasak besteen kroniketarik dakizkigu. Har-eman gaiztoetan gen-
biltzan eta beti gaizki mintzatzen dira gutaz. Ilun ageri zaizkigun
garaiotan erdalduntzearen indarra ez zen beste alderdi batzuetan
koen parekoa, agian, visigotoak eta frankoak beren hizkuntzak
zeharo galtzera heldu baitziren eta euskaldunak ez. Badirudi geroz-
tik ageri zaigun hizkuntza biren ekilibrioak oinharriak eginik zituela
ordurako. Baliteke hori izatea latinezko kronikarik ez agertzearen
arrazoia.

Gure hizkuntza ahoz mintzatua izan da batez ere eta ez
izkribuetan erabilia eta hala iraun du bizirik menderik mende,
kontra zituen indar guztien artean gailen aterarik. Baina kontrako
indarrok ere mila urte igarota ura bere bidean.

Dударik ere ez dago izkribuetan ere erabili izan balitz erro-
matarren debekuaren indarra galdu bezain aguro ekilibrioa bere
alderago eroriko zela. Baina urak joandakoan ezin egin da pre-
sarik. Gainera Orienteko izar ditziratsua argia latinez zetorren,
dena kristau bihurturik. Gure artean ez zen Ulfilas bat sortzea
posible izan, hizkuntza gotikoan izan zen bezala, eta inork ez
zuen liburu saindurik euskarara itzuli izan, amaseigarren mendean
Ioanes Leizarraga protestante beraskoiztarrak, beste batzuek lagun
zituela, egin zuen arte. Eleizak latina zekarren. Kristau-erlijioa
boteretsuen eskuetan tresna egokia gertatu izan zen eta zerga-

iturria leku askotan. Amaseigarren mendean bakarrik, protestanteen erasoaren ondoan, asi zen kristau-dotrina euskarara itzulirik argitaratzen. Erdarak, ordea, ez zuen izkribuen eremuan bere leku garaia galdu arlo txiki batean izan ezik. Gogora dezagun latina, inperialismoaren hizkuntza izanik, herriak menderatzen ziren neurrian edatu izan zela eta ondorengoa den erromantze-erdarak hartu zuela haren lekua euskararekin zuen tira-biran.

Visigotoen garaian badirudi baskoiak alderdi batzuetan eremuz eriritu egin zirela izan zituzten burruka eta aurrera-atzeretan. Garibay-k dionez (3):

“Los Vascones Nauarros, conjuntos a los Pireneos, no contentos de las guerras passadas començaron a molestar y robar la España Tarragonesa de las riberas de Ebro, a cuya resistencia saliêdo el Rey Suinthilla los apaziguo, y en punicion de su audacia y daños les compeliò en este año, que ya era de seys cientos y veynte y dos a fabricar en las tierras de sus fronteras vna ciudad llamada Olit, que agora es villa del reyno de Nauarra, cabeça de vna de las cinco merindades en que està diuidida en nuestros dias el reyno de Nauarra. Esta villa de Olite en la lengua Cantabra, que era la mesma que estos Vascones habluan, es aun oy dia llamada Erriuerrri, que significa tierra nueua, como lo era esta por ellos edificada, aunque otros corrompiendo el nombre dizen Arriuerrri, que significa piedra nueua”.

Autorearen garaikoak ez diren notiziak San Isidororengandik hartuak dira. *Erriberri* erdarara “Terranova” bezala itzultzea zeharo egoki dago, *herri* hitza bere esan nahiean eremu kutsu bat duela ere erabili izan baita askotan. Esate baterako, hor ditugu anitz lekutako toponimo *Goierrri* forma dutenak. Goyaldean gertatzen

(3) *Los quarenta libros del Compendio Historial de las Chronicas y Vniversal Historia de todos los Reynos de España. Compvestos por Estevan de Garibay y Camalloor, de nacion Cantabro, vezino de la villa de Mondragon, de la Provincia de Guipuzcoa, Barcelona 1628, tomo I, p. 285, capitvlo XXX. Lehen edizioa Amberes-en egin zen 1571 urtean.*

dira beti. *Ergoyen* ere kasu berean dago. *Erriberri* hitzak zentzu hori baldin badu, eta dudarik gabe badu, inoiz baskoiak Olite aldea ere galdua izan dute. Hala ere, mendebal alderago, Ebrotik beherantza agertzen dira, esate baterako Ojakastron, euskararen aztarrenak amairugarren mendean. Euskararen eremua edatu egin ote zen alderdi horretan arabeen nagusitasuna makaltzen zen neurrian? Edo arrasto zaharren bat ere gelditzen ote zen lehendik? Horra hor egin daitezkeen galderak?

Euskararen mugak ez zeuden Olite-tik urrun Garibay-ren garaian eta joan den mendean Luis Luziano Bonaparte-k egindako mapetan gutxi urriturik agertzen dira.

Dena dela euskara eremuz atzerantza joan da harrezkero eta gaur egunean Olite bera ere mugatik urrun gelditzen da.

Nola geldieraziko dugu, ez bakarrik mugak galtzea, ezpada mugen barruan bertan galtzen duen erabiltzearen maiztasuna?

Gure egunotan euskara bateratua prosa komun baterako edatzen ari delarik aurrerapide handi bat egin dugu euskaldunok, baina ez da aski hori, asko baldin bada ere. Hizkuntzak, edozer gauzaren gainerik, mintzatua izan behar du egiazko bizia duela iraun nahi baldin badu eta ez herri komunitate batek gogoan duen gomuta hutsa izanik. Gomuta hutsa izatea ere bizitzeko modu bat da, alegia, baina beste maila batean dago eta ez da osoa.

Gizarteko komunikazio-tresna nagusienak geure esku izaten ahalegindu behar dugu. Horiek dira geure etxeko ateak irikitzeke behar ditugun giltzak. Eta uste dut etxean bizitzeko eskubidea badugula eta ez dela gehiegi eskatzea.